

En resa i tiden

Efterskrift till president Koivistos memoarer (del 1/2)

”Vi har haft våra brottningsmatcher och lärt känna varandra.” — Juri Andropov

”Finlands utrikespolitik grundar sig i främsta rummet på goda relationer och förtroende i förhållande till våra grannstater.”

— Mauno Koivisto i Vita husets rosenträdgård 1983

Mauno Koivistos utrikespolitiska memoarer erbjuder en resa i tiden och observationer som redan har trettio år på nacken, men fortfarande är överraskande aktuella. Boken är sällsynt läsvärd och Koivistos lakoniska och oförskönade bild av tidsandan kan samtidigt tjäna som en påminnelse om måttet av en utrikespolitisk ledares ensamhet och ansvar.

Koivisto, som inte ville ställa upp för en tredje presidentperiod, berättar att han ville få sina böcker färdiga så fort som möjligt, eftersom ”många gamla kommentarer och beslut kräver tilläggskommentarer, och detta hellre förr än senare”. Mauno Koivisto var en skrivande president, vilket hans omfattande bokutgivning visar. Genom kriget i Ukraina har hans historiska reflektioner om Ryssland, i den till flera språk översatta boken *Den ryska idén*, nått en vidare läsekrets. Vi får hoppas att Sauli Niinistö, som också är en skrivande president, utnyttjar sina dagböcker och fattar pennan när hans presidentperiod är över.

I memoarerna framstår president Koivisto som en person som var bättre förberedd för sin uppgift än hans efterträdare varit. Också språkkunskaperna var bredare än hos såväl företrädare som efterträdare. Han talade, som också Ryti, Mannerheim eller Paasikivi, flera språk. Hans svenska var ledig, engelskan god och han klarade sig på tyska, men

han hade också genom mångåriga, ihärdiga studier i ryska uppnått en överraskande hög nivå. Jag kunde själv konstatera detta år 2002 i Moskva då Koivisto under en timmes tid intervjuades av radiostationen *Majak*. Han hade ett omfattande ordförråd och språket var grammatikaliskt korrekt. En beundransvärd prestation med tanke på att han aldrig hade tillbringat några längre perioder i landet. Hans goda kunskaper i ryska var också till nytta, i synnerhet vid kontakterna med Michail Gorbatsjov. Ibland fick medhjälparna lämna rummet och diskussionerna fortsatte utan tolk. Genom sina kunskaper i ryska kunde Koivisto också bättre uppfatta nyansskillnader vid diskussioner med ledare från de tidigare sovjetrepublikerna eller före detta östeuropeiska medlemsstater i Warszawa-pakten. Vid mötena med de baltiska ländernas presidenter var ryska det enda gemensamma språket, men det ville de baltiska presidenterna inte tala.

Koivistos memoarer baserar sig på hans omfattande arkiv, vilket också upptar resultaten av de bandupptagningar han hade för vana att göra under sina diskussioner med andra. Statsminister Esko Aho berättar att Koivisto ofta bad honom komma upp till sig för att så att säga lära upp den unge regeringschefen. Med sina monologer under sessionerna fick han samtidigt tillfälle att samla sina egna tankar. Bandupptagningarna innehåller också därför unik förstahandsinformation.

Koivisto var medveten om sin ställning och gjorde från början klart att han inte tänkte ”vanhedra arvet efter Paasikivi och Kekkonen och att han inte heller skulle tillåta att någon annan gjorde det”. I det sammanhanget framkom också hur han själv skulle utöva sitt ämbete. Inget linjebyte: ”Allt som dög för

mina företrädare duger också för mig.” Men han meddelade i varje fall understatssekreterare Keijo Korhonen att det skulle bli förändringar i en del procedurfrågor. Tjänstemännen vid utrikesministeriet skulle nu i första hand vara i kontakt med utrikesministern och regeringen och inte med presidenten. Å andra sidan godkände han att Skyddspolisen chef fortsatte enligt den praxis som gällde under Kekkonens tid och behöll den direkta kontakten med presidenten. Inte förrän efter Sovjetunionens sönderfall i slutet av hans andra mandatperiod, gav han skyddspolischefen Seppo Tiitinen order om att i första hand rapportera till inrikesministern. Och i hans memoarer ingår ett för honom ovanligt tecken på uppskattning: ”Jag var nöjd med hur Seppo Tiitinen skötte uppgiften som chef för Skyddspolisen. Det var svårt att hitta en efterträdare till honom.” (1990)

Att Koivisto var gjord av hårt virke framgår av hur beslutsamt och genomtänkt han styrde Finland mot ett medlemskap i Europeiska gemenskaperna (EG), senare Europeiska unionen. President Niinistö's roll i arbetet med att öppna vägen för ett finskt medlemskap i Nato faller en osökt i minnet. När Koivisto tillsammans med statsminister Esko Aho diskuterade frågan om att lämna in en medlemsansökan, betonade han att: ”På ett eller annat sätt skall jag visa i vad slags läge vi kommer att befinna oss ifall riksdagen i den här frågan tar en annan ståndpunkt än republikens president. Jag tror inte att det är särskilt sannolikt. Men jag måste uppenbarligen göra en ganska stark markering för att det inte skall uppstå något slags allmän föreställning om att det hela kan skötas på gammal rutin, utan att man gör klart för sig vad slags beslut man håller på att fatta och hur saker och ting skall prioriteras.” För ytterligare säkerhets skull tillade Koivisto att han inte själv över huvud taget tänkte ”släppa greppet om det som jag uppfattar som förnuftigt beteende.” Ett exempel på Koivistos självsäkerhet får vi också i ett samtal på Slottet i april 1992 med medlemmarna i den av Tiitinen ledda statsförfattningskommittén. Koivisto hade informerat statsminister Aho om att han utgick från att statsministern representerar Finland i Europeiska rådet. När en av medlemmarna i kommittén frågade vad som skulle hända om presidenten och statsministern var av olika åsikt, svarade Koivisto på svenska: ”Den dagen, den sorgen.”

I början av memoarerna hittar vi ett konstaterande som för dagens läsare kan tjäna som en hälsosam påminnelse om hur svårt det är att spå om framtiden: ”Jag utgick från ett antagande om att inga större omvälvningar var att vänta, åtminstone inte i Europa.” Inte heller såg Koivisto något behov av nya utrikespolitiska initiativ för Finlands del. Han medger att upplösningen av Sovjetunionen kom som en chock. Han föreställde sig att följderna skulle vara mycket värre än vad som blev fallet, men tillade klokt nog att vi inte ännu kunde se alla följder. I ett tal i Europarådet i Strasbourg i maj 1990 sade Koivisto öppet att alla som har föreställt sig att de förstår sig på internationell politik nu känner sig som amatörer. Det sovjetiska stormaktsimperiet föll samman nästan helt utan blodspillan tills så Ryssland med vapenmakt beslöt sig för att lägga Ukraina under sig och startade det största kriget i Europa sedan andra världskriget.

Koivisto hade djupa kunskaper om Sovjetunionens historia och också därför fäste han stor uppmärksamhet vid relationerna till grannen i öster. Förhållandet till Sovjetunionen var bra eller som Juri Andropov en gång konstaterade: ”Vi har haft våra brottningsmatcher och lärt känna varandra.” Både Andropov och Koivisto hade under kriget legat vid fronten i Karelen. Koivisto som soldat i ett specialförband, Andropov som chef för Röda arméns partisanoperationer där. Koivisto betonade en gång vid ett samtal med dåvarande vicepresidenten George Bush, att man på sovjetiskt håll alltid visar respekt för finländarna. Enligt Koivisto hade utrikesminister Gromyko, då hans kollega från Förbundsrepubliken Tyskland Hans-Dietrich Genscher en gång frågade vilket land Sovjetunionen hade det bästa förhållandet till, utan att tveka svarat Finland. Jag kunde själv i Moskva i början av seklet konstatera att Ryssland hade problem med alla sina grannländer ... utom med Finland.

Koivisto beskriver i detalj sin uppfattning om utrikesminister (1957–88) Gromyko, den sovjetiska utrikespolitikens obestridliga rorsman i början av 1980-talet som, konstaterar Koivisto, hade varit med vid de tre storas konferens i Jalta år 1945. Gromyko blev medlem av politbyrån år 1973. Hans minne var utmärkt och hans ledarskap var systematiskt, men något stelbent. Han var i första hand intresserad av

förhållandet till Förenta Staterna. Koivisto såg hos honom en närmast nedlåtande inställning till betydelsen av de sovjetiska relationerna med Västeuropa. Detta intygade också Genscher i ett samtal med Koivisto i Helsingfors 1985: ”Gromyko var helt ointresserad av Europa.” Parallellerna till dagens ryska tänkande är uppenbara. Putin ser gärna ett Ryssland jämställt med den andra kärnvapenstormakten och uttrycker sig nedsättande om de europeiska staternas förmåga att själva bestämma sin politik utan att lyssna till storebror på andra sidan av Atlanten.

Koivisto konstaterar lakoniskt att han visste mer om Sovjetunionens verksamhet i Finland ”än vad ryssarna trodde att jag visste”. Avhoppare till väst från den sovjetiska underrättelsetjänsten utgjorde en betydande informationskälla. När läget i Sovjetunionen sedan skärptes höll Koivisto sig informerad om utvecklingen via i Finland sebara tv-utsändningar från Tallinn och omfattande översatt material från BBC. Man kan väl föreställa sig att Koivistos synpunkter på det Kommunistiska manifestet (1848), revolten i Kronstadt (1921) eller anarkosyndikalisterna vida överträffade den nivå som hans sovjetiska motparter hade.

Redan som statsminister hade Koivisto en egen husryss, en rysk diplomat som gärna höll sig informerad om finländsk politik. Men först efter att han hade blivit president förstod han att de var beordrade att sköta kontakterna till sovjetledningen via KGB:s resident, det vill säga använda sig av den så kallade partilinjens. Chefen för KGB:s medarbetare på ambassaden, eller residenten, var den som hade direktkontakt med centralkommitténs sekretariat och via den med det sovjetiska partiets ledning. Om frågan angick generalsekretären skickade residenten meddelandet direkt till Gorbatjovs medhjälpare Anatolij Tjernjajev. Partilinjens fungerade med andra principer än diplomatlinjen, där kontakterna begränsade sig till utrikesministeriet eller MID, och detta ledde ofta till brott i kommunikationen med Moskva.

Med åren utvecklade Koivisto naturliga och förtroliga relationer till KGB:s resider Vladimir Vladimirov (1977–84) och Feliks Karasjov (från och med 1985), vilka båda talade flytande finska. Vladimirov hade exempelvis för Koivisto berättat

om att hans sonson kallade tiden då de sovjetiska ledarna i tur och ordning på kort tid avled för ”De Plötsliga Begravningarnas femårsplan”. Koivisto karaktäriserade residenterna på följande sätt: ”Vladimirov är en i viss utsträckning fåfång person som enligt honom själv hade haft som villkor för en förflyttning till Helsingfors att han inte skulle vara tvungen att träffa några kommunister! Karasjov (som i verkligheten heter Sutyryn och i Helsingfors har fått smeknamnet Feliks den lycklige) är mer återhållsam.” Enligt Koivisto skötte båda sitt jobb bra. ”Vladimirov på ett mer synligt sätt, Karasjov mer tyst.” Men de självmedvetna residenternas kunskaper hade sina luckor. Innan Koivisto reste för att träffa Andropov frågade han Vladimirov om det fanns någon fru Andropova. Då tvingades Vladimirov medge att han inte visste.

Med Sovjetunionens sönderfall förändrades allting. Men som fransmännen säger: ju mer saker och ting förändras, desto mer förblir de vid det gamla (*plus ça change, plus c'est la même chose*). Kreml behöll makten också i fortsättningen. Centralkommitténs sekretariat ersattes av presidentens administration. Administrationen flyttade in i sekretariatets gamla lokaler mitt emot Kreml vid Gamla torget (*Staraja plosjtjad*). Administrationen har i dag vuxit sig större än vad centralkommitténs sekretariat var på sin tid. Inte heller logiken i statskontakterna till Finland förändrades. Fram till kriget i Ukraina garanterade presidentens kontakt med ledaren i Kreml i sista hand att relationer mellan länderna fungerade. Ambassaden på Fabriksgatan spelade en allt mindre roll, likaså residenterna. När partiet, centralkommittén och politbyrån, gick i graven innebar det dessutom ett slut på kontrollen av hur härskaren i Kreml brukar sin makt. KGB:s efterträdare FSB och övriga säkerhetstjänster, *silovikerna*, är nu redovisningsskyldiga enbart inför härskaren i Kreml.

De inflammerade relationerna mellan Finlands kommunistparti och det sovjetiska broderpartiet var en källa till oavbrutet bekymmer för Koivisto. Med en hänvisning till sina ansträngningar på 1960-talet för att få till stånd samarbete mellan vänsterpartier konstaterar han att han aldrig hade kunnat tänka sig att han ”i egen hög person skulle tvingas försöka skapa någon form av vindskydd för Finlands kommunister i förhållande till snålblåsten från Moskva.”

Enligt Koivisto blev situationen i en viss mening paradoxal då kommunisternas inre stridigheter ledde till ”att av alla Finlands partier just kommunistpartiet blev det som hade de mest problematiska relationerna till det sovjetiska partiet och att jag gång på gång fick agera mellanhand.” Enligt Koivisto var det sovjetiska kommunistpartiets relationer till de andra partierna i Finland bättre än relationerna till kommunistpartiet. Koivisto sade rent ut till president Boris Jeltsin att Sovjetunionens kommunistiska parti hade varit nära att förintaa det finländska. Det sovjetiska partiet brydde sig inte om hur stort det finländska var, så länge som det var lojalt mot det sovjetiska. Under kejsartiden var lojaliteten till kejsaren en avgörande fråga och så är det fortfarande i Putins Ryssland.

I Koivistos karaktäristik av de så kallade stalinisternas förgrundsfigur Taisto Sinisalo ser vi stalinismen i ett nötskal. Under ett samtal med Seppo Tiitinen år 1982 konstaterar Koivisto att ”man kan ha vilken åsikt som helst om Taisto Sinisalo, men han lyckades få de mer radikala elementen inom kommunistpartiets minoritet att satsa på studier i stats-socialismens teori i stället för att de då sannolikt skulle ha glidit över till anarkism, trotskism eller andra ytterlighetslinjer.”

Den grundläggande orsaken till Sovjetunionens sönderfall var ekonomin. Systemet fungerade inte, och under de sista åren blev också matförsörjningen ett problem. I Tokyo år 1986 konstaterade Koivisto i ett samtal med Japans premiärminister Yasuhiro Nakasone: ”Sovjetunionen har tappat självförtroendet, nu rent av erkänner man sina fel. Tidigare var det andra länder som hade problem, medan Sovjetunionen gjorde framsteg.” Så som många andra vittnar också Koivisto om att Gorbatsjov fullt och fast trodde på systemet. Ännu efter kuppörsöket i augusti 1991 var han övertygad om sovjetsystemets livskraft och ansåg att kommunistpartiet skulle kunna förnya sig. Vicepresident Bush berättade för Koivisto att han var förbluffad över hur litet Gorbatsjov i verkligheten förstod av den fria marknadskonomin. Också enligt akademiledamoten Georgij Arbatov (O.V. Kuusinens medhjälpare i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet), som Koivisto ofta brukade träffa, var Gorbatsjov redan i början 1985 öppen för allehanda politiska förändringar,

men godkände inte några som helst ekonomiska. Men med Koivistos ord: ”Han får lov att vandra den här vägen till slut.” Koivisto hade också ingående samtal om reformerna i Sovjetunionen med Förenta Staternas utrikesminister George Schultz och refererade en diskussion han hade haft med den ledande sovjetiske nationalekonomen och akademiledamoten Abel Aganbegjan. Enligt Koivisto förstod Aganbegjan marknadens betydelse, men såg inga problem i den enorma mängd pengar som var i omlopp.

Gorbatsjovs bagatelliserande förhållande till ekonomin påminner om en annan härskares, en härskare som också han är i fara att förlora sitt rike, nämligen Putin. Putin fick ärva ett land som hade gått över till marknadskonomin, och oljepriset var högt. Han genomförde en serie betydelsefulla reformer, bland annat en skattereform och en reform av elförsörjningen. Dessutom hade finansminister Aleksej Kudrin Putins öra och oljeinkomsterna började fonderas. På så sätt lyckades han få ihop en betydande (krigs)kassa. Huvudsakligen intresserade han sig i varje fall för stormaktsrelationerna och geopolitiken. Den ekonomiska politikens uppgift var att garantera samhällsfreden. Trots att Putin hade förtroende för de ekonomiska experterna medförde den allt större statliga komponenten i ekonomin en skevhet. Han var skeptisk i sitt förhållande till affärsmän, även mindre betydelsefulla, och till fri företagsamhet i allmänhet. Man lyckades aldrig få till stånd något skydd för privategendomen, eftersom alla försök att skapa en rättsstat kvävdes i sin linda. Putin favoriserade sin inre krets, vilket ledde till ökad korruption och en snedvridning av ekonomin. Beslutet att börja kriget mot Ukraina fattade han utan att konsultera den ekonomiska expertisen, för att inte tala om premiärministern.

RENÉ NYBERG
ÖVERSÄTTNING: GEO STENIUS

Ur efterordet till den nya utgåvan av Mauno Koivistos utrikespolitiska memoarer *Historian tekijät* från 1995 (Tammi). Del 2/2 publiceras i ett kommande nummer av *Nya Argus*.

Artikelförfattaren är denna höst också aktuell med boken *Vägen till Nato* (tillsammans med Nils Torvalds. Förlaget M).